

ATATÜRK, DİN VE LAİKLİK

Prof. Dr. Ethem Ruhi FİĞLALİ

ATATÜRK'ün görüş ve inkılapları arasında en çok istismar edileni, yanlış yönlere çekilerek mahiyetlerinden saptırılanı, bize göre, onun din ve laiklik hakkındaki görüşleridir. Öyle ki bir tarafta ATATÜRK'ü din ile ilgisiz, dini hiçe sayan ve hatta dini toplum hayatından söküp atmayı amaçlamış bir önder olduğunu ileri süren art niyetliler; öteki tarafta da bu kasıtlı ve yanlış propagandaya kapılan ve ATATÜRK'ün laikliğini dinsizlik sayan bazıları, onun İslam dini hakkındaki müspet ve ıslah edici tavırla gerçek anlamda araştırmaya ve anlamaya yanaşmamışlardır.

ATATÜRK'ün din konusundaki görüşlerini tanımak için, her şeyden önce, sosyolojik ve psikolojik bir gerçeğin kabulü şarttır. Bu da bir kişinin dinî duyguları ve dinî kültürü ile içinde doğup büyüdüğü, terbiyesini aldığı aile çevresi ve okul arasında çok sıkı bir ilişki olduğudur.

Bu açıdan yaklaşıldığında ATATÜRK, döneminin din kültürüne oldukça üst seviyede sahip Müslüman ve dindar bir ana babadan doğmuştur. İlk dinî bilgilerini de onlardan, özellikle annesinden almış ve onun tarafından yetiştirilmiştir. İlköğrenimini gördüğü Şemsi Efendi Mektebi ve daha sonra devam ettiği Selanik Mülkiye İdadisi, devrinin şartları içinde ciddi dinî bilgiler veren öğretim kuruluşlarıydı. Hatta daha sonra girdiği Selanik Askerî Rüştiyesi de Manastır Askerî İdadisi de programlarında aynı ciddiyet ve seviyede din kültürü veren müesseselerdir. Esasen ATATÜRK'ün din kültürünün seviyesini görmek ve göstermek için, onun bu saha ile ilgili olarak tetkik ettiği Caetanî'nin İslam Tarihi, Corci Zeydan'ın Medeniyeti İslamiye Tarihi gibi bugün ancak bu sahanın mütehassıslarınca takip olunabilen eserleri söylemek bile kâfidir. Ayrıca onun, Kur'an-ı Kerim'i tercüme ve tefsir edebilecek ölçüde Arapça bilgisine sahip olduğu da bilinmektedir.¹ Görülüyor ki ATATÜRK'ün dinî kültürü, gerek seviye gerek mahiyeti itibarıyla dikkati çekecek derecede ileridir.

Diğer taraftan onun, İslam kültürü üzerindeki bu derin bilgilerinin yanında, samimiyetle inanan bir şahıs olduğu, gerek sözlerinden gerek tavırlarından vuzuhla tespit olunabilmektedir. Nitekim Millî Kurtuluş Hareketleri'ne girişmek için Samsun'a çıkacağı günün gecesi, anne ve kız kardeşinin hayır dualarını alarak yola çıkan ATATÜRK, Erzurum Kongresi'nde irad ettiği (şöylediği) nutukta, sözlerini şöyle bitiriyordu: "En son olarak niyaz ederim ki Cenab-ı Vahibü'l Amâl Hazretleri, Habib-i Ekrem hürmetine, necib milletimizi muvaffak buyursun! Amin."² Hacı Bayram türbesinde edilen dualardan sonra Büyük Millet Meclisinin açılışında da yine dualar edilir ve Mustafa Kemal, ilk hükümetin kuruluşunu müteakip yaptığı konuşmada: "... Cenabıhakk'ın avn-ü-inâyeti bizimledir." diyerek, ihlasını

¹ Sadi Borak; Atatürk ve Din, İstanbul, 1962, s. 6, 68-9, 72-3.

² Neda Armaner; Atatürk ve Din (10. 11. 1971'de A.Ü. İlahiyat Fakültesinde yapılan konuşma metni), s. 2.

göstermiş olur. Onun, Kocatepe'deki hâlini anlatan yaveri Muzaffer Kılıç: "28 Ağustosta Kocatepe'de bizim topçu ateşimiz başladığı zaman, Mustafa Kemal: 'Ya Rabbi! Sen Türk ordusunu muzaffer et... Türklüğün, Müslümanlığın düşman ayakları altında, esaret zincirinde kalmasına müsaade etme!' dedi. O anda gözlerinden birkaç damla yaşın süzüldüğünü gördüm." der. Zafer kazanıldıktan sonra da Eylül 1922'de, "Büyük Asil Türk Milleti" hitabıyla başlayan tamiminde,³ "... Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının şecâati, sürati, tevfiât-ı Sübhâniyeye vesile-i tecelli oldu... Milletimizin istikbali emindir ve nusret-i mevûdeyi ordularımızın istihsal etmesi muhakkaktır." şeklindeki sözleriyle, salabeti imaniyesini (imanının sağlamlığını) ifade etmiş olur.

Bunun böyle olması da tabiidir; çünkü milletlerin tarihinde "büyük" sıfatını kazanmış önderler ve kahramanların hepsi de mensup oldukları milletin sahip olduğu maddi ve manevi bütün değerleri ile bütünleşmenin sırrını yakalamış ve bunları, hayatlarında, bizatihi (kendiliğinden) tecelli ettirebilmiş insanlardır. ATATÜRK de tarihin kaydettiği büyük insanların ön sıralarında yer aldığına göre, elbette mensubu olmakla daima iftihar ettiği Yüce Türk milletinin bütün maddi ve manevi değerleri ile, özellikle milletimizi asırlardır yoğurmuş, ruh ve şekil vermiş manevi değerlerin en önemli unsurlarından biri olan dinimizle bütünleşmiş ve ona olan inancını, hayatının her safhasında vicdanının en mütena (seçkin) yerinde muhafaza etmiştir.

Esasen ATATÜRK'ün din aleyhine veya dinle ilgisizlik anlamına gelebilecek herhangi bir söz ve tavrına rastlamak şöyle dursun, her davranışında ve sözünde, ihlasla inandığı İslam dinine ve değerlerine kuvvetle sahip çıktığını ve üzerine titrediğini müşahede ederiz (görürüz). Mesela o, 1 Kasım 1922'de saltanatı milliyenin tahakkukuna dair Büyük Millet Meclisinde cereyan eden tarihî celsede şunları söylüyordu: "Ey Arkadaşlar! Tanrı birdir, büyüktür... Allah kullarının gerekli olgunluğa ulaşmasına kadar içlerinden seçtiği araçlarla dahi kullarıyla ilgilenmeyi Tanrılık gereklerinden saymıştır. Onlara Hazret-i Âdem Aleyhisselam'dan itibaren bilinen bilinmeyen ve sayısız denecek kadar çok nebiler, peygamberler ve resuller göndermiştir. Fakat Peygamberimiz vasıtasıyla en son din ve uygarlık gerçeklerini verdikten sonra artık insanoğlu ile araçlarla temasta bulunmaya lüzum görmemiştir. İnsanlığın anlayış derecesi, aydınlanma ve olgunlaşması, her kulun, Tanrı'nın kendisine verdiği ilhamla doğrudan doğruya ilişki kurmak yeteneğine ulaştığını kabul buyurmuştur ve bu sebeptendir ki Cenabı Peygamber, hâtemü'l-enbiya (sonuncu peygamber) olmuştur ve kitabı, Kitabı ekmeldir (en üstün kitaptır)."⁴

Ayrıca o, 7 Şubat 1923'te Balıkesir Paşa Camisi'ndeki meşhur Türkçe hutbesine de şu sözlerle başlıyordu: "Ey Millet! Allah birdir, şanı büyüktür. Allah'ın selameti, âtrifeti (sevgisi) ve hayrı üzerinize olsun. Peygamberimiz

³ Atatürk; 1000 Temel Eser Dizisi, İstanbul, 1970, s. 162-3.

⁴ Kemal Atatürk; Nutuk, İstanbul, 1961, III, s. 1241.

Efendimiz Hazretleri, Cenabıhak tarafından insanlara dinî hakikatleri tebliğ memur ve resul olmuştur. Koyduğu esas kanunlar cümlemizce malûmdur ki Kur'an-ı Azimüşşan'daki nusûstur. İnsanlara feyz ve ruh vermiş olan dinimiz son dindir, ekmel (en olgun) dindir. Çünkü dinimiz akla, mantığa ve hakikate tamamen uyar. Eğer akla, mantığa, hakikate uymamış olsaydı, bununla diğer ilahî ve tabii kanunlar arasında tezat olması icap ederdi. Çünkü bütün evren kanunlarını (âlemin maddi ve manevi ilkelerini) yapan Cenabıhak'tır..."⁵

ATATÜRK, Hz. Muhammed'i cezbeye tutulmuş sönük bir derviş şeklinde gösteren bir eser hakkında: "... Bu gibi cahil adamlar, onun yüksek şahsiyetini ve başarılarını, asla kavrayamamışlardır. Anlamaktan da çok uzak görünüyorlar..."⁶ "O, Allah'ın birinci ve en büyük kuludur. Onun izinde bugün milyonlarca insan yürüyor. Benim, senin adın silinir; fakat sonuca kadar o, ölümsüzdür (1926)." ⁷ diyordu.

Din ve peygamberi hakkındaki bu samimi inancı sebebiyledir ki o, birtakım safsatalar, hurafeler ve çıkar hesaplarıyla dinin saf ve temiz cevherini karartan, İslam'ın özünde ve temelinde mevcut olan canlı, yaratıcı, yapıcı ve hamleci ruhunu faydasız laf kalabalığına boğan, en önemlisi, dini, bilhassa siyasi veya dünyevi bir menfaat vasıtası olarak kullanmak isteyen zihniyetin mümessilleri ile amansız bir mücadeleye girmiştir. Onun bu davranışı aslında, gerçekçiliğin ve dinimizin tarihî macerasını gayet iyi bilişinin bir tezahürüdür. Çünkü en az 200 seneden beri, dini, temel prensiplerin ışığı altında tefsir edecek ve yeniden kuracak ciddi çalışmalar yerine, birtakım tekrarlar yapılır olmuş ve Müslümanlığı sadece şekilde gören, dindarlığı sakalda, giyim kuşamda arayan bir zümre doğmuştur. Oysa dinin, ilk devirlerindeki canlı ve aktif hüviyetine kavuşturulması, cemiyet bünyesi içinde çağdaş ihtiyaçlara cevap verecek sağlam bilgi ve anlayışla mücehhez kılınması (donanması), yine dinin ve hitap ettiği kitlelerin zaruret duyduğu bir iştir. Sanıyorum ki ATATÜRK'ün bu gerçeği derinden yakalamış bir insan olduğu, şu sözlerinden gayet açık bir şekilde anlaşılmaktadır:

"Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur. Yalnız şurası var ki din, Allah ile kul arasındaki bağlılıktır. Mutaassıp İslamcıların din simsarlığına müsaade edilmemelidir. Dinden maddi menfaat temin edenler, iğrenç kimselerdir. İşte biz, bu vaziyete muhalifiz ve buna müsaade etmiyoruz...(1930)"⁸

"Din vardır ve lazımdır. Temeli çok sağlam bir dinimiz var. Malzemesi iyi, fakat bina, uzun asırlardır ihmale uğramış. Harçlar döküldükçe yeni harç yapıp binayı takviye etmek lüzumu hissedilmemiş. Aksine olarak birçok yabancı unsur -tefsirler (yorumlar), hurafeler (boş inançlar)- binayı daha fazla

⁵ Sadeleştirerek nakleden Borak; s.29.

⁶ Şemseddin Günaltay; Ülkü dergisi, c. 9, S. 100, 1945, s. 3'ten Utkan Kocatürk; Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara, 1971, s. 206.

⁷ Ali Rıza Ünal; "Atatürk Hakkındaki Anılarım", Türkiye Harp Malûlü Gaziler Dergisi, s. 158, 1969, s. 23'ten Kocatürk, a.g.e., s. 208.

⁸ Kılıç Ali; Atatürk'ün Hususiyetleri, Ankara, 1930, s. 116.

hırpalamış. Bugün bu binaya dokunulamaz, tamir de edilemez. Ancak zamanla çatlaklar derinleşecek ve sağlam temeller üstünde yeni bir bina kurmak lüzumu hasıl olacaktır...”⁹

“Bizim dinimiz en makul ve en tabii bir dindir ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii olması için akla, fenne, ilme ve mantığa tetabuk etmesi (uygun gelmesi) lazımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen mutabıktır (uygundur)...”¹⁰

“Türk milleti daha dindar olmalıdır, yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır, demek istiyorum. Dinimize, bizzat hakikate nasıl inanıyorsam, buna da öyle inanıyorum. Şuura aykırı ilerlemeye mâni hiçbir şey ihtiva etmiyor... (1923)”¹¹

“Milletimiz din ve dil gibi kuvvetli iki fazilete maliktir. Bu faziletleri hiçbir kuvvet, milletimizin kalbi ve vicdanından çekip alamamıştır ve alamaz. (1923)”¹²

“İslamiyet’in ilk parlak devirlerinde mazi mahsulü olan sakim (yanlış) âdetler bir zaman için kendini göstermeye, nüfuz ikâna (vukuuna) muktedir (gücü) olmamışsa da biraz sonra İslam hakayıkına (hakikatına) temessük (sarılma), İslam esaslarına tevfik-ı hareket etmekten ziyade (uymaktan ziyade) mazinin miraslarından olan âdet ve itikatları, dine karıştırmaya başlamışlardır. Bu yüzden İslam cemiyetlerine dahil birtakım kavimler, İslam oldukları hâlde sukûta (düşmeye), sefalete, inhitata (aşağılanmaya) maruz kaldılar. Mazilerinin batıl itiyat (alışkanlık) ve itikatlarıyla İslamiyet’i teşviş (karmakarışık) ettikleri ve bu suretle hakikat-ı İslamiye’den uzaklaştıkları için, kendilerini düşmanlarının esiri yaptılar...”¹³

“Bunca asırlar da olduğu gibi, bugün dahi, akvamın (kavmin) cehlinden (cahilliğinden) ve taassubundan istifade ederek bin bir türlü siyasi ve şahsi maksat ve menfaat temini için dini alet ve vasıta olarak kullanmak teşebbüsünde bulunanların, memleket içinde ve dışında mevcudiyeti, bizi bu konuda söz söylemekten alıkoyamıyor. İnsanlık dünyasında, din hakkındaki ihtisas (uzmanlık) ve vukûf (derin bilgi), her türlü hurafelerden arınarak, hakiki ulum (bilim) ve funun (teknik) nurlarıyla (ışıklarıyla) musaffa (tertemiz) ve mükemmel oluncaya kadar, din oyunu aktörlerine, her yerde tesadüf olunacaktır. (1927)”¹⁴

“Bizim dinimiz milletimize aşağılık, miskin ve hor görülmeyi tavsiye etmez. Aksine Allah da Peygamber de insanları ve milletlerin yücelik ve şereflerini muhafaza etmelerini emreder (1923).”¹⁵

⁹ Asaf İlbay Anlatıyor; Yakınlarından Hatıralar, s. 102-203’ten Kocatürk; a.g.e., s. 206.

¹⁰ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1959, 2. baskı, s. 90.

¹¹ a.g.e.; III, s. 70.

¹² a.g.e.; II, s. 66-7.

¹³ Borak; s. 36-7.

¹⁴ Nutuk; II, s. 708.

¹⁵ Atatürk Diyor ki; İstanbul, 1980, MEB, s. 62.

ATATÜRK'ün İslam dini ve bu dine inancı hakkındaki sadece birkaçını naklettiğimiz bu sözlerinden sonra, onun, biraz evvel ifade ettiğimiz, dini asli hüviyetine kavuşturma yolundaki icraatını ana hatlarıyla değerlendirmeye çalışalım. Görülüyor ki ATATÜRK'ün en hassas olduğu hususların başında dinin istismar edilerek yüceliğinin zedelenmesi, “hakikat-ı İslamiye'den” uzaklaşıldığı için, şarktan garba kadar İslam memleketlerinin düşmanların ayakları altında çiğnenmiş ve düşmanların esaret zincirine geçmiş olması gelmektedir.¹⁶

Nitekim ATATÜRK, 1 Mart 1924'te Büyük Millet Meclisinin 2. Dönem ilk toplantısını açarken şunları söylüyordu: “İntisab (bağlı) ile mutmain (şüphesiz) ve mes'ud bulunduğumuz Diyanet-i İslamiye'yi, asırlardan beri muteamil olduğu gibi bir siyaset, vasıtası mevkiinden tenzih (indirmek) ve ilâ etmek elzem olduğu hakikatını müşahade ediyoruz. Mukaddes ve lâhutî (ilahi) olan vicdaniyatımızı, muğlak (kapalı) ve mütelevvin (renkli) olan her türlü menfaat ve ihtiraslara tecelli sahnesi olan siyasetten ve siyasetin bütün uzviyatından (organlarından) bir an evvel ve kat'iyen kurtarmak, milletin dünyevî ve uhrevî saadetinin emrettiği bir zarurettir. Ancak bu suretle, Diyanet-i İslamiye'nin yüksekliği tecelli eder.”

Bu amacın gerçekleştirilmesi için bazı adımlar atılmalıydı. Nitekim 3 Mart 1924 tarihinde, arka arkaya teklif olunan üç kanunla hilâfet kaldırılmış (Kanun No. 431); Şeriye ve Evkaf ve Erkânıharbiyeumumiye Vekâletleri ilga edilerek (Kanun No. 429) “Türkiye Cumhuriyeti'nde muâmelât-ı nasa dair olan ahkâmın teşrî ve infazı TBMM ile onun teşkil ettiği hükümete ait olup din-i mübîn-i İslam'ın (İslam dini) bundan ma'da (başka) itikadat ve ibadeta dair bütün ahkâm ve mesalihinin (işlerin) tedvini (divan şekline sokma) ve müessesat-ı dinîyenin idaresi için Cumhuriyet'in makarrında (merkezinde) bir Diyanet İşleri Reisliği makamı tesis edilmiş.”¹⁷ ve nihayet “Türkiye dâhilindeki bütün müessesat-ı ilmiye ve tedrisiye... bilcümle medreseler Maarif Vekâletine devir ve raptedilerek”¹⁸ tevhide tedrisat (Kanun No: 430) getirilmiştir.

Bu kanunlar yan yana getirildiğinde, dinin siyasete alet edilmemesinin, dinin layık olduğu önem içinde ele alınması öngörüldüğü anlaşılır. Esasen inkılabın hassasiyetle üzerinde durduğu husus, “efkâr ve îtikât-ı diniyeye hürmetkâr” olmaktır.¹⁹ Bunun yolu da fikir, vicdan ve din hürriyetine sahip olmakla başlar. Nitekim 1924 Anayasası'nın 70. maddesinde fikir ve vicdan hürriyeti getirilmiş; 75. maddesinde din ve ibadet hürriyeti teminat altına alınmış; 80. maddesinde ise, “Hükûmetin nezaret ve murakabesi (denetimi) altında ve kanun dairesinde her türlü tedrisat serbesttir.” hükmü yer almıştır. Bu anayasa, bilindiği gibi, 1961 Anayasası'nın kabulüne kadar yürürlükte

¹⁶ Bora; s. 35.

¹⁷ Zabıt Ceridesi; c. 7, s. 23-26. Nutuk; II, s. 849-50.

¹⁸ Nutuk; II, s. 850.

¹⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III; s. 78.

kalmıştır. Bu hususlar, ATATÜRK'ün ifadeleriyle şöylece tebarüz ettirilmiştir (belirtilmiştir):

“Din, bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz, dine saygı gösteririz. Düşünce ve tefekkür (fikirlere) muhalif değiliz...”²⁰

“Din ve mezhep, herkesin vicdanına kalmış bir iştir. Hiçbir kimse, hiçbir kimseyi ne bir din ne de bir mezhep kabulüne icbar edebilir (zorlanabilir). Din ve mezhep, hiçbir zaman politika aleti olarak kullanılamaz.”²¹

“Her fert istediğini düşünmek, istediğine inanmak, kendine mahsus siyasi bir fikre malik olmak, intihap ettiği bir dinin icaplarını yapmak veya yapmamak hak ve hürriyetine maliktir. Kimsenin fikrine ve vicdanına hakim olunamaz. Vicdan hürriyeti, mutlak ve taarruz edilmez. Ferdin tabii haklarının en mühimlerinden tanınmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nde her reşit dinini intahabda hür olduğu gibi, bu dinin merasimi de serbesttir; yani ayin hürriyeti masundur (dokunulmazdır). Tabiatıyla ayinler, asayiş ve umumi adaba mugayir olamaz; siyasi nümayiş (gösteriş) şeklinde de yapılamaz. Mazide çok görülmüş olan bu gibi hâllere, artık Türkiye Cumhuriyeti asla tahammül edemez.”²²

“Türkiye Cumhuriyeti'nde, herkes Allah'a istediği gibi ibadet eder. Hiç kimseye dinî fikirlerinden dolayı bir şey yapılamaz...”²³

Aslında din ve vicdan hürriyeti, İslamiyet'in vazgeçilmez düsturlarının başında gelir. Mesela Kur'an-ı Kerim'de, “Dinde zorlama yoktur.”²⁴ buyrulduktan başka, “Ey Muhammed! Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi inanırdı. Öyle iken insanları inanmaya sen mi zorlayacaksın?”²⁵ buyrulur ve daha pek çok yerde, “Peygambere düşen sadece tebliğ etmektir...”²⁶ hükmü yer alır.

İşte gerek 1924 Anayasası'nda gerek 9 Nisan 1928'de kabul edilen ve Anayasa'nın 2. maddesindeki “Türkiye devletinin dini, Din-i İslam'dır.” hükmünün kaldırılmasından sonraki durumda, değişiklik teklifinde “Din ile devletin ayrılma prensibi, devlet ve hükümetin dinsizliğin tervici (desteklediği) manasını tazammun etmemelidir (içermemelidir). Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, dinlerin, devleti idare edenlerle edecekler elinde bir alet

²⁰ Borak; s. 57.

²¹ Kılıç Ali; s. 57.

²² A. Afet İnan; M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım, İstanbul, 1971, s. 85-6.

²³ Aynı eser, s.98.

²⁴ Kur'an: Bakara (2), 256.

²⁵ Kur'an: Yunus (10), 99.

²⁶ Kur'an: Maide (5), 99. Âli İmrân (3), 20; Nahl (16), 35, 82; Nur (24), 54; Ankebut (29), 18; Gaşıye (88), 21-22.

olmaktan kurtuluş teminatıdır... Bu sebeptendir ki beşeriyetin manevi saadetlerini deruhte eden (üstüne alan) din, ağyar (yabancı) eli değmeyen vicdanlarda bülend mevkiini ihraz ederek (alma) Allah ile fert arasında mukaddes bir temas vasıtası hâline girmiş bulunacaktır..."²⁷ şeklinde ifade edilen anlayışa göre hareket edilmiştir.

Kaldı ki medreselerin kapatılmasından sonra ve memlekette dinî kültürün, birtakım cahil ve mutaassıp din adamlarının istismarından kurtarılacak layık olduğu hakiki mevkie oturtulmasının ve ciddi bir tedris (okuma) zaruretinin icap ettiğini gören ATATÜRK, bu konuda şöyle diyordu: "Bizde ruhbanlık yoktur. Hepimiz eşitiz ve dinimizin hükümlerini eşit olarak öğrenmeye mecburuz. Her fert, dinini, din işlerini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir."²⁸

"Milletimizin, memleketimizin kültür alanları bir olmalıdır. Bütün memleket evladı, kadın erkek aynı surette, oradan çıkmalıdır. Fakat nasıl ki her hususta ali (yüksek) meslek ve ihtisas sahiplerini yetiştirmek lazım ise, dinimizin gerçek felsefesini inceleyerek, araştırarak, bilimsel ve teknik olarak telkin kudretine sahip olacak seçkin ve gerçek din bilimi adamlarını da yetiştirecek yüksek öğrenim kurumlarına sahip olmalıyız."²⁹

ATATÜRK'ün din eğitim ve öğretimini en ciddi şekilde ele almanın zaruretinin ifade eden bu sözlerinden iki sene sonra, 1925 yılında, Başbakan İnönü, laiklik ve tevhidi tedrisatı dinsizlik telakki edip tenkit edenlere cevaben şöyle diyordu: "... Yaptığımız işi dine münafi (aykırı) görmek, yapılan işi görmemektir. Biz şu kanaatteyiz ki yapılan işin dinsizlikle hiçbir münasebeti yoktur. Bu sistemde başarılı olalım, on yıl azimle ve başarı ile tuttuğumuz bu yolda yürüyelim, on sene sonra, bütün dünya ve şimdi bize muarız (karşı) olanlar, yahut tuttuğumuz yoldan din namına endişe edenler göreceklere ki Müslümanlığın en asıl, en temiz, en saf, en hakiki şekli bizde tecelli etmiştir..."³⁰ Ne var ki bu görüş, devrin siyasi şartları, halkı idareye karşı kışkırtıcı bazı softaların faaliyetleri, Şeyh Said isyanı, Menemen vakası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının hakikatı henüz layık veçhile takip edebilmek imkânlarından mahrum kitleleri tahrik edercesine "Fırka efkâr ve itikâdât-ı dinîyeye hürmetkârdır." gibi sloganlarla faaliyete girişmesi ve nihayet tekke ve zaviyelerin kapatılması ile gayrimemnunlar safına eklenmiş olan bazı tarikat müntesiplerinin (ilgisi olanların) kıpırdanışları, devletin ve siyasetin dinin tesirinden tamamen kurtarılması ve hatta dinin eğitim ve sosyal hayattan uzaklaştırılması gerektiği yolundaki katı laik anlayışa zemin hazırlamıştır.

Aslında burada üzerinde durulması ve açıklığa kavuşturulması gereken konu, laikliğin ne olup olmadığı ve ATATÜRK'ün laiklikle neyi hedeflediğidir.

²⁷ Zabıt Ceridesi, Devre: III, s. 3'ten Çetin Özek; Türkiye'de Laiklik, İstanbul, 1962, s. 40.

²⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II; s. 90.

²⁹ a.g.e.; aynı yer.

³⁰ Muallimler Birliği Mecmuası, Yıl: 1, S. 4'ten Beyza Bilgin; Türkiye'de Din Eğitimi, Ankara, 1980, s. 45.

Görülmektedir ki Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşundan bu yana laiklik, "nedense her zaman tartışma konusu olmuştur ve hâlen tartışma konusu olmakta devam etmektedir. Ancak pozitif bir değer olmasına rağmen, laikliğin bugüne dek bir tanımı yapılamadığından, tartışmaların birçoğu pek fazla işe yaramamış, dolayısıyla bu kavramın ne olduğu, kapsamı ve sınırlarının neden ibaret bulunduğu konusu yeterince açıklığa kavuşturulamamıştır."³¹

Ülkemizde yapılmış olan çalışmalarda laiklik, ana hatlarıyla ya din işleriyle devlet işlerinin ayrılması olarak³² ya devletin ülkede maruf ve müesses dinlere karşı tarafsızlığı, herhangi bir din ve mezhebin iç düzenine, ibadet, ahkâm ve erkânına müdahale etmemesi olarak³³ yahut da devletin bütün vatandaşların din akidelerine izin vermesi, fakat hiçbir dini diğer dinlere tercih etmemesi, her dine karşı aynı muameleyi yapması, din ve inanç alanını kişilerin özel işi telakki ettiği için dinî zümrelerin din işlerine karışmaması, hiçbir dini yasaklamadığı gibi hiçbir dine hiçbir şekilde yardım etmemesi, dinlere karşı tarafsız kalması olarak³⁴ tanımlanmaktadır. Ancak bu ve benzeri tanımlar, Zeki Hafizoğulları'nın isabetli tespitiyle, "laikliğin esasında ne olduğu değil, olsa olsa kapsam ve sınırlarının neden ibaret olduğunu veya olması gerektiğini" açıklamaktadır.³⁵

O halde işe "laik" kelimesi ile başlamak gerekir; çünkü kelimeler, kendilerine yüklenen anlamlara göre biçim kazanır ve değişir.

Laik kelimesi, dilimize Fransızcadan geçmişse de aslında bu kelime Latince laicus'dan, o da Grekçe laikos sıfatından gelmektedir.³⁶ Grekçede laos halk; laikos din adamlığı sıfat ve yetkisini taşımayan ya da dinle ilgili olmayan, halkla ilgili olan anlamlarında kullanılmıştır. Buna göre laik kimse, halktan olan, ruhban sınıfına mensup olmayan kimse demektir.³⁷

Fransızcada, isim olarak, Hristiyan toplumunun, yani dinî düzene tabii bir toplumda toplumun ruhban olmayan üyesini ifade eden "laik" kelimesi, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar da sadece bu anlamı ifade etmiştir. Nitekim Hristiyanlıkta kilise adamlarına clerici, bunun dışındaki mü'minler topluluğuna da laici denmiştir. Aynı duruma Yahudilikte de rastlanır.³⁸ Buna göre laicus kelimesinin karşılığı olarak, rahip, din adamı ve ruhban sınıfını anlatan kelimeler de yani clericus/claricatus, Fransızcada clere/clerge'dir. Böylece Hristiyan dünyasın da laicus/clericus yani halk/ruhban ayrımı ortaya

³¹ Zeki Hafizoğulları; "Laiklik", Erdem, 7/20 (Ocak 1991), s. 349-350.

³² T.C. Anayasası; Başlangıç.

³³ Ali Fuat Başgil; Din ve Laiklik, İstanbul, 1962, s. 14.

³⁴ S. M. Arsal; "Teokratik Devlet ve Laik Devlet", Tanzimat I, İstanbul, 1940, s. 83.

³⁵ Hafizoğulları; n.8, s. 350.

³⁶ S. Sinanoğlu; "Layik Kelimesinin Etyomu ve Anlamları", Laiklik I, İstanbul, 1954, s. 1.

³⁷ B. Daver; Türkiye Cumhuriyeti'nde Laiklik, Ankara, 1955, s. 3.

³⁸ Sinanoğlu; s. 2.

çıkıştır. Oysa İslam'da Allah adına hareket eden ve onun yetkileri ile donatılmış bir ruhban sınıfı yoktur.

Sıfat olarak ise "laik" kelimesi, devletin, bireyin ya da varlıkların ve beşerî ilişkilerin dinî normlara bağlı olmayan niteliklerini belirtmektedir ve sözcük bu anlamda XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlanmıştır.³⁹ "Laik okul", "laik toplum", "laik devlet" gibi.

"Laik" kelimesinin etimolojisi hakkında bu kısa açıklama da aslında bu kelimenin dinsizlik, din aleyhtarlığı ve din düşmanlığı ile hiçbir ilgisinin bulunmadığını, tam tersine isim olarak dinî düzene tabi bir toplumda, sadece din adamları dışında kalan kimseleri anlatmak için kullanıldığını göstermektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar, özellikle Fransa'da Hristiyan mü'minler topluluğu ile kilisenin karşılıklı tutumunu belirlemek için kullanılan bu kelime, o tarihten itibaren iktidar olgusuna dayalı olarak toplumun ve devletin niteliğini gösteren bir felsefi, siyasi ve hukuki kavrama dönüşmüştür. Şüphesiz bunda, bütünüyle, Fransız tarihinde yaşanmış olan ruhbanların yönetimindeki Katolik kilisesi ile devlet arasında siyasi iktidarın kaynağı, kullanılması ve düzenlenmesinden doğan çalışma etkili olmuştur. Artık XX. yüzyıl başlarında pozitif hukuk kurallarına bağlanan bir hukuki statünün adı hâline gelen "laiklik", bu statüyü benimseyen toplumların yapılarına ve değer yargılarına göre gelişme kaydetmiş ve anlam kazanmıştır.

Ancak XX. yüzyıl başlarında pozitif hukuk kurallarına bağlandığını ve bir hukuki statünün adı hâline geldiğini söylediğimiz laikliğin ne olduğu, içeriği ve kapsamı hakkında ta baştan itibaren herkesçe benimsenen ortak bir anlayışa varmak, bugüne kadar mümkün olamamıştır. Laiklik teriminin tarifinde karşılaşılan güçlüklerin önemli bir kısmı, bu konudaki yazarların kavramın belirli bir noktasını ya da eğilimlerini tercih etmelerinden kaynaklanmaktadır.

Nitekim Aguste Comte, Durkheim ve Marx gibi düşünürlerin hararetle savundukları anlayışa göre laiklik, "insana, insan aklına, beşerin ebedî tekâmülüne iman"⁴⁰ etme dinidir. Bu türlü laiklik telâkkisinin ışığında devlet, dinde hiçbir hakikat payı bulamaz ve insanla birlikte devleti ve toplumu da dinden soyutlamaya ve uzaklaştırmaya çalışır. "Laik olan devlet kiliseye karşıdır. Bu iki değer birbirlerine zıt bir kutuptur. Bu şekilde laiklik anlayışını benimseyip kabul edenler olduğu gibi laikliğe aynı manayı verip dinsizlik olarak vasıflandıranlar da vardır. Bunlara göre devletin dine karşı oluşu ile bitaraf oluşu arasında bir fark yoktur ve hepsi dinsizlik demektir."⁴¹

³⁹ H. Yazıcıoğlu; Bir Din Politikası Laiklik, İstanbul, 1993, s. 150.

⁴⁰ Daver; s. 5.

⁴¹ Çetin Özek; Türkiye'de Laiklik, İstanbul, 1962, s. 2.

Hemen şunu ifade etmek gerekir ki laikliği din aleyhtarlığı olarak gören görüşler, meseleyi hukuki yönden değil, ideolojik ve dar felsefi açıdan kavramaktadır. Bunun sonucu olarak da laiklik ve laisizm terimleri birbiriyle karıştırılmaktadır.

Fransızcaya 1842'de giren laisizm teriminin iki anlamı vardır. Birincisi ve eski anlamı, kilise hükümetlerinde laiklere yer verme eğilimini yansıtan bir anlayıştır. Yeni ve çağdaş anlamında ise, devletin, kurumların, kesinlikle laikleştirilmesini savunma, yani dinin bütünüyle hayattan ve toplumdan uzaklaştırılması anlayışı vardır. Başka bir ifadeyle "laisizm, bireyin, toplumun ve devletin tüm faaliyet alanlarını her türlü dinî etkiden arındırmaktan din düşmanlığına kadar uzanan bir fikir"⁴² ve siyasi akımdır. Laiklik ise, doğrudan egemenliğin kaynağı ile ilgili bir kavramdır⁴³ ve bir toplumun siyasal örgütlenmesinin ifadesi devletin temel unsuru olan iktidarın/devlet kudretinin/egemenliğin kaynağının beşerî irade olmasıdır.⁴⁴ Bu anlayış sonucu devlet için laiklik, dinlerin yerini alacak yeni bir dogmalar sistemi, vatandaşlar için kabulü zorunlu bir iman sistemi olamaz, olmamalıdır da. Laik devletin resmî bir dini bulunmadığı gibi, benimseyeceği ve yayacağı felsefî bir akidesi de yoktur. Ancak devletin, benimsediği laiklik anlayışı gereği, ülke içinde yurttaşların vicdan, din ve ibadet özgürlüğünü sağlama ve koruma sorumluluğu vardır; çünkü egemenliğin kaynağının beşerî irade olmasının zorunlu bir sonucu, kanun önünde eşitlik... Kanun önünde eşitlik, her şeyden önce din ve vicdan hürriyetini zorunlu kılmaktadır.⁴⁵

Buna göre laiklik, ortak bir tanımla ve egemenliğin kaynağının beşerî irade oluşundan hareketle, dinî ve dünyevi otoritelerin birbirinden tamamen ayrılmasını; devletin ülkede mevcut maruf ve müesses dinleri tanımmasını; bunlara ve mensuplarına karşı tamamen tarafsız olmasını; kamu düzenine, genel adaba ve erkâna aykırı olmamak kaydıyla her dine mensup kişilerin kendi dinlerini serbestçe öğrenmelerini, yaymalarını, ibadet ve ahkâmını yerine getirmelerini, böylece din hürriyetinin sağlanmasını; buna karşılık ülkedeki maruf (belli) ve müesses dinlerin, bu dinlerin teşkilatlarının, inanış ve yaşayış biçimlerinin de hiçbir şekilde, devlet ve dünya işlerine, siyasete karışmamalarını ve karıştırılmamalarını; teokratik devlet eğilimlerine yer verilmemesini gerektiren bir kuraldır.

Bu anlayışın gerçekleştirildiği toplumlarda, hem laik devlet hem de müesses din kendi sınırlarını çok iyi bilmektedir. Bundan dolayı da bu toplumlarda laiklik ve din ihlallerine artık rastlanmamakta, başka bir ifadeyle ne devlet maruf ve müesses dinlere karşı düşman olmakta ve onları yok

⁴² Yazıcıoğlu; s. 151.

⁴³ Toktamış Ateş; Laiklik - Dünyada ve Türkiye'de, Ankara, 1994, s. 33.

⁴⁴ Hafızoğulları; s. 354.

⁴⁵ a.g.m.; s. 363-64.

etmeye çalışmakta ne de dinî otorite devlete siyaseten egemen olmaya uğraşmaktadır; ne “beşerî irade ilahi iradeyi” ne de “ilahi irade beşerî iradeyi” ortadan kaldırmaktadır.

Ancak bu noktada bir hususu belirtmek gerekir. Devlet, ülkedeki maruf ve müesses dinlere karşı tarafsızdır derken, burada kullanılan tarafsızlığın anlamı ve sınırları üzerinde iyice anlaşmak gerekir. Bir kere laik düzende, devletin kamu hukukunu ve dini düzenlemek gibi temel bir hakkı vardır. Elbette bu düzenleme, ülkelerin tarihî, siyasi ve içtimai tecrübeleriyle yakından ve hatta doğrudan bağlantılıdır. Bu icraatın en çarpıcı örneğini de ülkemiz sergilemektedir.

Nitekim Türkiye’de devlet, ülkede bilinen yaygın dinleri tanımaktadır; ancak bunların antlaşmalardan doğan yükümlülükler hariç, müesseseleşmesine, yani cemaatlara bırakılarak kamusal kazanmalarına izin vermemektedir. Fertler, kamu düzenine aykırı olmadığı sürece “ferdî toplumsal bir kurum” olarak dinlerinin emirlerini serbestçe icra edebilmektedirler. Din hizmetleri, dinin eğitim, öğretim ve benzeri işleri, bir kamu hizmeti olarak devlet eliyle yürütülmektedir. Din ve vicdan hürriyeti, anayasaya göre, temel hak ve hürriyetler arasında sayılmıştır.

Din hürriyeti, insanlığın uğruna asırlar boyunca mücadele ettiği ve tarifsiz zulüm ve kısımlardan sonra nihayet laik devletle birlikte gerçekleştirdiği temel bir hak olmuştur.

Din hürriyeti, insanlık için vazgeçilemeyecek tabii hakların başında gelir. Bununla beraber, Türk inkılabı, hurafelere ve batıl itikatlara dayanan, asırlarca dar kalıplar içinde bunalıp kalmış bir Orta Çağ toplumundan, hayata bakan, hakikati arayan, ışığa koşan modern bir Türk toplumu yaratabilmek için, din hürriyetine bazı noktalarda sınırlamalar getirmek zorunda kalmıştır. Bu mecburiyeti derinden hissetmiştir. Bunu inkâr edemeyiz, etmemeliyiz. Fakat şurası da ayrıca muhakkaktır ki eğer bu sınırlamalar getirilmemiş olsaydı ATATÜRK’ün deyişiyle, “eğer birtakım zararlı, köhnemiş telakkilerin, çağdaş devlet içerisinde yaşamasına imkân verilmiş olsaydı, akla, hakikate, ilme, tecrübeye, hürriyete dayanan yeni bir Türk devlet ve toplum sistemi” kurmak ve yaşatmak imkânsız olurdu. Türkiye’de din hürriyetinin sınırlarını çizen inkılap kanunları, her şeyden evvel bu hayati zarurete dayanır. İşaret edilmesi lazım gelen diğer bir önemli husus da şudur. İnkılap kanunlarımızın hemen hiçbirisi inanmaya ve inanmamaya, ibadet etmeye veya etmemeye, kısacası din hürriyetinin aslına, cevherine, özüne dokunan yasaklar getirmemiştir. Bu itibarla bazı din düşmanı memleketlerde takip olunan din aleyhtarı, din düşmanı bir politikaya ve dini kökünden kazımak isteyen kaba, materyalist bir akıma ATATÜRK inkılabı yer vermemiştir. ATATÜRK’e göre, laiklik, ilmî olmaktır. Dini, devlet işlerine ve siyasete karıştırmamaktır. Dinin birtakım siyasetçiler veya softalar ve din simsarları elinde bir çıkar aracı olmasına kesinlikle engel olmaktır. Kimseyi inançlarından dolayı kınamamaktır. Kimseyi inanmaya ve ibadete zorlamamaktır. “Umumi adaba ve ahlaka mugayir” olmamak şartıyla, kimsenin ibadetini engellemek ve

yasaklamamaktır. Nitekim ATATÜRK der ki “Laiklik asla dinsizlik olmadığı gibi, sahte dindarlık ve büyücülükle mücadele kapısını açtığı için hakiki dindarlığın gelişmesi imkânını temin etmiştir. Laikliği dinsizlikle karıştırmak isteyenler, terakkinin ve canlılığın düşmanları ile gözlerinden perde kalkmamış şark kavimlerinin fanatiklerinden başka kimse olamaz.”⁴⁶

⁴⁶ Sadi Borak; Atatürk ve Din, İstanbul, 1962, s. 82.